

Mátyás-Rausch Petra

„Az Felsőged praefecturája szegény hazánknak
szabadságinak nagy romlására volt” –
A kincstári igazgatás tisztviselői
Bethlen Gábor uralkodása alatt

Bevezetésül

Bethlen Gábor gazdaságpolitikájáról, annak merkantilista jellegéről, illetve vonásairól már igen régóta folyik történeti diskurzus. Szekfű Gyula heves vitákat kiváltó, 1929-ben megjelent monográfiájában Bethlen gazdasági koncepcióit egyértelműen a merkantilista jelzővel illette. Ezt a felvetést cáfolta Angyal Dávid 1930-ban napvilágot látott tanulmányában, Kerekes György Kassa város és a fejedelem kapcsolatát bemutató könyvében és Zimányi Vera a Századok hasábjain megjelent cikkében.¹ Szekfű Gyula munkájában a fejedelem gazdasági intézkedéseiről szóló rövid szövegrészletben azonban a merkantilista elemen kívül van még több olyan, igazgatási koncepciót érintő megállapítás, melynek „újrátárgyalása” előbbre vihetné az erdélyi államigazgatás és azon belül a korabeli pénzügyigazgatás megismerését. Utóbbiról Trócsányi Zsolt azt írta egyik, kéziratban maradt levéltári ismertetőjében, hogy „a kincstári igazgatás története eléggé homályos”, jöllehet 1980-ban megjelent igazgatástörténeti monográfiájában külön fejezetet szentelt ennek az eléggé hálátlanul kezelt, ám annál fontosabb témának.² Visszatérve Szekfű Gyula nagy lélegzetvételű történelmi tanulmányához, a szerző az egyik helyen azt írja, hogy Bethlen Gábor „mindenütt csak végrehajtó szerevetek tart magának [...] de gondolatokat és új módszereket nem vár tőlük. Ilyenek az ő fejéből pattannak ki”.³ Pár oldallal odébb pedig azt olvashatjuk, hogy „nem nagy tehetségeket [...] keresett maga körül, hanem parancsait végrehajtó egyszerű embereket, akik helyett ő ügyis eléggé tudott gondol-

Mátyás-Rausch Petra (1984) – tudományos munkatárs, PhD, MTA BTK TTI, matyas-rausch.petra@btk.mta.hu

A tanulmány megírását az NKFIH 124684 számú fiatal kutatói ösztöndíj támogatta, és az MTA BTK Történet-tudományi Intézet kutatóműhelyében készült.

¹ Angyal Dávid: *Adalékok Bethlen Gábor történetéhez. (III. közlemény)* Századok 64(1930). 600–604; Kerekes György: *Bethlen Gábor fejedelem Kassán*. Kassa 1943. 199; Mráz Vera: *Bethlen Gábor gazdaságpolitikája*. Századok 87(1953). 514.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) P szekció Személyi fondok, hagyatékok, P 2305 Trócsányi Zsolt hagyatéka, 3. tétel B1-B2, Az erdélyi országos kormányhatósági levéltárak és az Erdélyi Udvari Kancellária levéltára bányatörténeti tárgyú iratanyaga 7. Az idézett forrásra témacsoport vezetőm, Oborni Teréz hívta fel a figyelmemet, köszönet érte. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata (1540–1690)*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Bp. 1980. 229–239.

³ Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor (Történelmi tanulmány)*. 2. kiad. Bp. 1983. 164.

kodni”.⁴ Ezzel a jellemzéssel találkozhatunk Imreh István tanulmányában is, amelyben a kereskedelmi intézkedéseknél fejt ki a szerző, miszerint Bethlen a többi kortárs uralkodótól eltérően nem támaszkodott szervezőképes, nagy tudású gazdasági szakemberekre, mindent egymaga csinált.⁵ A fenti állítások gondolkodóba ejthetik a kortárs Bethlen-kutatókat, főképp ha kézbe veszik Makkai Ernő kevésbé ismert tanulmányát, melyben a nagy fejedelmet mint alkotó és szervező jellemet mutatja be, márpedig az alkotó jelleg nemcsak Bethlen egyéni zsenialitását követelte meg, hanem azt is, hogy olyan embereket gyűjtsön maga köré, akik képesek voltak a magasra tett mércének megfelelni, azaz önállóan gondolkodni, szervezni.⁶ Az új lendületet vett forrásfeltárásoknak köszönhetően igazolódni látszik Makkai felvetése, ugyanis egymásután kerülnek napvilágra olyan adatok, melyek azt támasztják alá, hogy a fejedelem tudatosan kereste és gyűjtötte maga köré a képzett szakembereket, akik nagy feladatokat voltak hivatva megoldani. Ehhez a kutatómunkához szeretnék hozzájárulni tanulmányommal, remélve, hogy egy, a „nagy fejedelemhez” kapcsolódó újabb rejtvény megoldásával vagy inkább az arra való törekvéssel közelebb kerülünk a korabeli államigazgatás megismeréséhez.

Prefektus vagy fejedelmi prefektus?

Az erdélyi állam pénzügyigazgatásával kapcsolatban Trócsányi Zsolt már említett monográfiáján túl újabb, komoly előtanulmányok állnak rendelkezésre,⁷ azonban a kincstári igazgatás tisztségeivel kapcsolatban még mindig leginkább Trócsányi Zsolt megállapításai a mérvadók.⁸ Ő közölte ugyanis először a legfontosabb tisztségviselők listáját, valamint megpróbálta a szórt forrásanyag alapján rekonstruálni jogkörüket.⁹ Munkája nagyszerűségét és úttörő jellegét el nem vitatva ki kell jelentenünk, hogy a kincstári igazgatás Báthory-, valamint Bethlen-kori struktúrájának rekonstrukciója több helyen is korrekcióra szorul, a kincstartói és a fejedelmi prefektusi tisztséget illetően mindenképpen. Jelen tanulmány keretei között inkább az utóbbival foglalkoznék, ugyanis ez a pozíció az, amely leginkább példázza Bethlen Gábor pénzügyigazgatással kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit.

A Trócsányi Zsolt által összegyűjtött adatok újraolvasása, az azóta előkerült újabb forrásokkal való összevetése az ő véleményétől merőben eltérő eredményre vezetett. Elsőként

⁴ Uo. 174.

⁵ Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 211.) Kvár, 1992. 76.

⁶ Makkai Ernő: *Bethlen Gábor országalkotó politikája*. 2. kiad. Bp. 2013. 78–79.

⁷ Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt (1552–1556)*. (FONS könyvek 1.) Bp. 2002; Uő: *Erdély kincstári bevételei és kiadásai a 16. század végén*. Történelmi Szemle 47(2005). 333–346; Uő: *Az oeconomus Bethlen. Bálintffy Kristóf generalis perceptor jelentése a fejedelmi kincstár bevételeiről és kiadásairól (1621–1629)*. Előadás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár által szervezett *Bethlen Gábor és kora* címmel 2013. szeptember 17-én tartott tudományos konferencián. Ezúton köszönöm meg témacsoport vezetőm kedvességét, hogy a rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot.

⁸ Nem a teljesség igényével lásd: Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember a XVII. századból: Debreczeni Tamás élete és működése*. FONS (Forráskutatás és történeti segéd tudományok) 11(2004). 447–501; Borbély Zoltán: *Bethlen Gábor tisztségviselői Felső-Magyarországon. = Koraiújkor: ASZ (Koraiújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai 1.)* Szerk. Kádár Zsófia–Kökényesi Zsolt–Mitropolus Anna Diána. Bp. 2014. 31–49.

⁹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 229–239.

azt kell leszögeznünk, hogy az általa *fejedelmi prefektusnak* nevezett tisztség kialakulása nem a Báthory-korra tehető, ahogy a könyvében olvashatjuk, mert az 1591. évi keltezésű forrás, amelyre hivatkozik, egy másik kincstári pozíció meglétét igazolja.¹⁰ Állításunk alapos megindoklása érdekében foglalkozunk kicsit részletesebben az említett irattal, amely egy hiányosan fennmaradt, a harmincadigazgatással kapcsolatos instrukció. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1591-ben az erdélyi harmincadokat bérbbe adta évi 10 000 forintért Zok Péter kolozsvári polgárnak. Az utasítás részletesen intézkedett arról, hogy a bérlő milyen módon szedje a harmincadokat, mely kiváltságokra ügyeljen, de témánk szempontjából a záradék szövege az igazán fontos. Eszerint, ha a bérlőre bármi nemű panasz érkezik, akkor Zok Péternek kötelessége „az mi praefectusunk és számadónk előtt törvényt állani”.¹¹ Trócsányi Zsolt a fenti szövegrészletet kapcsolta össze a Bethlen-korabeli fejedelmi prefektus tisztségével, így jutott arra a következtetésre, hogy a fejedelmi prefektusi tisztség már a Báthory-korban is létezett. Azonban nem ő volt az első, aki foglalkozott ezzel az instrukcióval, ugyanis Ember Győző is idézte azt a 20. század közepén. Ő úgy értelmezte a szöveget, hogy a bérlőt a fejedelem udvarbírája vonhatta felelősségre.¹² Ez a két egymásnak teljesen ellentmondó értelmezés késztetett arra, hogy magam is átolvassam a forrást, és összevegyem a Báthory-korból származó egyéb pénzügyigazgatási adatokkal. Végül arra a következtetésre jutottam, hogy két különböző tisztségről van szó, azaz az 1591. évi forrásban említett prefektusi hivatal nem azonos a Bethlen-kori tisztséggel, jóllehet mindkét tisztviselő a kincstári igazgatáshoz köthető, csak más formában és rangban. A Báthory-kori prefektusi tisztségre, amely egyébként más néven a Bethlen-korban is fellelhető, valóban illik az a leírás, amellyel Trócsányi Zsolt a fejedelmi prefektust illette, miszerint a kincstartónál szerényebb rangállású, de igen fontos szerepet betöltő főtiszttel állunk szemben.¹³

Ha a fenti tételt elfogadjuk, miszerint a Báthory-kori prefektus tisztsége nem egyenlő a Bethlen-kori fejedelmi prefektuséval, egy újabb kérdés vár megválaszolásra, még pedig az, hogy a 16. század végén működő prefektus milyen jogkört is töltött be a kincstári igazgatásban, miben különbözik a feladata a tisztségnek a 17. század első évtizedeiben munkálkodó viselőjétől. Erre nehezebb válaszolni, mint összeállítani egy részleges listát azon személyekről, akik bizonyíthatóan viselték Báthory Zsigmond idején a prefektusi tisztséget. A kutatás jelenlegi állása szerint elsőként sárdi Gyarmati Gergely korábbi fejedelmi aranybeváltó látta el az ezzel járó feladatokat 1590-ben mint *perceptor proventuum*. Őt 1593-ban *praefectus rationum fisci*-ként említették.¹⁴ Ezt követően 1595-ből van rá adatunk, ekkor a gazdag kolozsvári polgár, Kakas István, töltötte be ezt a tisztséget (*perceptor proventuum nostrorum fiscalium*).¹⁵ A Bethlen-korban a sikeres hivatalnokkarriert befutó Bálintffy család megalapítója, Vásárhelyi Bálint deák pedig 1597-ben és 1598-ban a következő címeket viselte a források szerint: *generalis perceptor; perceptor proventuum, aerarii principis Albensis praefectus*.¹⁶ Joggal merülhet fel a

¹⁰ Uo. 326–327.

¹¹ *Az erdélyi harmincadok utasítása 1591-ből.* Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 6(1899). 35–37.

¹² Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Bp. 1946. 450.

¹³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 326–327.

¹⁴ Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613).* Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések. Bp. 2017. 282.

¹⁵ Veress Endre: *Zalánkeményi Kakas István.* (Magyar történelmi életrajzok 21/1–2.) Bp. 1905. 66.

¹⁶ Dáné Veronka: *Cubicularius, követ, áruló (?). A marosjárjai Bálintffyak a 17. század közepéig.* = *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben* (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. Kvár

kérdés, hogy milyen alapon lehet azonosítani az 1591-ben említett prefektust a fentiekben felsorolt titulusokkal, és nem helyes-e mégis a Trócsányi-féle értelmezés. Hiszen a legtöbb elnevezésben nem is szerepel a praefectus kifejezés, sokkal gyakoribb a perceptor, azaz pénztárnok megnevezés. Természetesen magyarázhatnánk egyszerűen azzal, hogy a tárgyalt korszakban még nem voltak állandósult tisztségmegnevezések, így egyik alkalommal így hívták az adott tisztségviselőt, másik alkalommal másként.¹⁷ Azonban a kevés fennmaradt forrás összehasonlítása alapján is ugyanerre a következtetésre juthatunk. A latin terminusok leginkább úgy ültethetők át magyar nyelvre, hogy ő volt a fejedelmi jövedelmek pénztárnoka, prefektusa. Az 1591-ben kiadott harmincadigazgatási instrukcióban pedig azt olvashatjuk, hogy a bérlőnek mindig a kincstárba kell beadnia az esedékes bérleti díjat, így természetesen, hogy a kincstár vezetője, azaz a prefektus számoltathatja őt el.¹⁸

Feltételezésünket, miszerint a prefektus feladata a befolyó jövedelmek és az azokból történő kifizetések kezelése volt, több a 16. század végéről fennmaradt nyugta, tanúsítvány is alátámasztja. Eszerint a kincstár vezetője igazolta, hogy többek között a szébeni polgármester beadta egy bizonyos bérleti díj esedékes részét, ő felügyelte a Szent Márton-napi census befizetését is, és ő ellenjegyezte a nyugtát arról, hogy a censust kiegyenlítették, és bekerült a fejedelmi kincstárba.¹⁹ Az is egyre valószínűbbnek tűnik, hogy Bethlen Gábor uralkodása előtt, ahogy ezt a későbbiekben említendő Kamuthy Baláznak kiadott kincstartói instrukció is leírja,²⁰ már működött a fejedelmi udvarban egy kincstartói „iroda”, melynek vezetője a kincstár prefektusa volt. A kincstári iroda személyzetéről nem sokat tudunk, de valószínű, hogy a Trócsányi által is *komornik deákként* említett igen heterogén csoport tagjai, többek között a kincstárprefektusi címet bizonyíthatóan viselő személyek (Gyarmati Gergely, Kakas István, Vásárhelyi Bálint) tartoztak ide. A komornik deákok feladata az egyszerűbb adminisztratív munkák ellátása volt, rangjukat jól mutatja, hogy a nyugtákon mindig a prefektus és a fejedelmi számvető után szerepelt az aláírásuk.²¹ A kincstári prefektus tisztségviselői hierarchiabéli elhelyezkedésében egyet kell értenünk Trócsányi Zsolttal. A kincstár mindenkor vezetője, a prefektus középszinten helyezkedett el a tisztségviselői rangsorban, és szerényebb jogállású volt, mint a felette álló, általában főrendi származású kincstartó és főkomornyak. A prefektusok, akárcsak a komornyk deákok, a legkülönbözőbb társadalmi rétegből kerültek ki. Betöltötte gazdag kolozsvári polgár (Kakas István), feltörekvő kismemes (sárdi Gyarmati Gergely), illetve hivatalnoki-értelmiségi életet élő, jobb módú középnemes (Vásárhelyi Bálint). Sok esetben a prefektusság jelentette a karriert csúcsát (pl. sárdi Gyarmati Gergely), de komoly előrelépésnek számított az eléggé

2017. 26–27; Román Nemzeti Levéltár Szeben megyei Igazgatóság (Nagyszeben, a továbbiakban RNL Szlt) Urkunden IV. Nr. 1418, 1431, 1434. Vásárhelyi Bálint ezen tisztségét egyébként Trócsányi *i.m.* 332 is említi, de azt állítja, hogy többet nem fordul elő az iratanyagban.

¹⁷ Kiváló példa erre többek között az ellenőri tisztség megnevezésének története. A 16. század közepén még ingadozó volt a megnevezés, egyaránt használatos volt a *contrascriba* (németül a Gegenschreiber), illetve a *rationista* (Rentmeister) kifejezés, végül a *contrascriba* elnevezés állandósult. Lásd *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. I. (FONS könyvek 2.) Szerk. Kenyeres István. Bp. 2002. 55–56. A Rentmeister elnevezésre még lásd Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás átszervezésére tett kísérletek 1598 és 1604 között*. Századok 151(2017). 1095.

¹⁸ *Az erdélyi harminczadok utasítása 1591-ből*. 35–37.

¹⁹ RNL Szlt Urkunden IV. Nr. 1418, 1431, 1434.

²⁰ *Az erdélyi főkincstartó 1620-iki utasítása*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 5(1898). 41–43.

²¹ RNL Szlt Urkunden IV. Nr. 1431, 1434. ill. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 332–333. A kincstári iroda és a fejedelmi kancellária kapcsolatára lásd Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1091.

rangos számvevői hivatalhoz képest is (Vásárhelyi Bálint).²² Alacsonyabb beosztása ellenére a prefektus feladata jóval jelentősebb volt, mint a kincstartóé, leginkább azért, mert a napi ügyeket a prefektus vitte, és ez a tisztség gyakrabban be volt töltve, mint a kincstartói állás.²³

Ahhoz, hogy teljes mértékben világossá váljon a kincstári prefektusi és a fejedelmi prefektusi tisztség kialakulása, illetve története közötti különbség, valamint hogy a lehetőségekhez képest reálisan be tudjuk mutatni Bethlen Gábor pénzügyigazgatási elképzeléseit, a kincstári prefektusi pozíció további történetének rövid felvázolása szükséges. Ahogy az előzőkben már említettem, a kincstári iroda vezetője a Bethlen-korban is működött, igaz, addigra már egy másik elnevezés állandósult. Nagy a valószínűsége, hogy a 16. század végén, Báthory Zsigmond első lemondása után a Habsburg-kormányzat is megtartotta a fenti pozíciót, az első királyi biztosok – Szuhay István kamarai elnök vezetésével – instrukciót is adtak a tisztséget betöltő Bodoni István számára.²⁴ A Báthory Zsigmond hatalomba való visszatérése utáni időszakra is (1598. augusztus) van adatunk a kincstári prefektusra, továbbra is Bodoni végezte a pénztárnoki tevékenységet.²⁵ Ezt követően a kincstári prefektusság hosszú időre eltűnik a forrásokból, és legközelebb Bethlen első felvidéki hadjárata idején bukkan fel. A Bethlen István számára 1620 márciusában kiadott helytartói utasításban, jóllehet több pontban is rendelkezett az ország pénzügyeinek irányításáról, kizárólag a későbbiekben kinevezett kincstartóra történik utalás, a kincstári prefektusra nem.²⁶ A helytartói utasítást nem sokkal követte a kincstartói instrukció is, melynek hatodik pontja arra kötelezte a kincstartót, hogy tartson maga mellett egy *generalis perceptor*t, aki a kincstár minden bevételéről és kiadásáról adjon számot, az adminisztrációs munka elvégzéséhez pedig segítséget kaphat két írődeák személyében.²⁷ Itt utalnék vissza Vásárhelyi Bálint címére,²⁸ akit már a 16. század végén *generalis perceptornak*, azaz főpénztárnoknak neveztek, a fejedelem így minden bizonnyal a kincstári prefektusi hivatal betöltésére adott utasítást. Ebben az időben a főpénztárosi tisztséget, melyet egyébként Trócsányi már említett kéziratban munkájában kifejezetten Bethlen időszakához köt, Vásárhelyi Bálint fia, Bálintffy Kristóf töltötte be.²⁹

²² Vö. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 332.

²³ Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1090–1091.

²⁴ Bodoni István kinevezésére és instrukciójának elemzésére lásd Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1094–1098. Szuhay István 1598 májusában kelt levelében arra hívta fel a szász egyházi előjárók figyelmét, hogy Bodoni Istvánt, mint a királyi kincstár vezetőjét (*praefectus aerary Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis*) igen nehéz feladattal bízták meg, az egyházi vezetők kötelesek mindenben követni parancsait, és teljes hűségükről biztosítani a pénzügyi vezetőt, aki az uralkodót képviseli. Lásd RNL Szt Bischofsurkunden Nr. 317.

²⁵ Szamosközy István neki ajánlotta pénztörténeti munkáját (1599), melynek bevezetőjében úgy emlékezik meg a politikusról, mint egy igen művelt, Minerva templomában nevelkedett tudós férfiról, akit a barbár erkölcsök nem rontottak meg. Az ajánlás végén kiemeli, hogy Bodoni a kincstár ügyeiben jár el („Quia vero aerarii quoque cura Generosae Dominationi Vestrae incumbit”), ezért is ajánlja neki munkáját. Vö. Stephanus Zamosius: *Schediasma de veteribus monetis (1599)*. = Jakó Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Magyar Történelmi Emlékek-Értekezések. Bp. 2016. 478–479.

²⁶ Oborni Teréz: *Bethlen Gábor utasítása helytartójának, Bethlen Istvánnak*. Történelmi Szemle 49(2007). 252, 258.

²⁷ *Az erdélyi főkincstartó* 41–43. Bethlen precizitását bizonyítja, hogy az utasítás végén, a tizenötödik pontban rendelkezik a pénztáros fizetéséről is. Az éves fizetése 150 forint volt, amelyhez élelmiszerellátmány is (búza, zab, bor), valamint posztó is járt.

²⁸ MNL OL F szekció Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Levéltárt nem alkotó fondok és állagok, Az erdélyi kormányhatósági levéltárak vegyes állagai, Időrendi vegyes iratok (F 563) I. cs. Nr. 27. fól. 54.

²⁹ Trócsányi megállapítására lásd MNL OL P 2305 3. tétel B1 7. Bálintffy Kristóf főpénztárosi munkájára lásd Oborni: *Az oeconomus Bethlen. i.m.*

A források alapján egyértelmű, hogy a kincstári prefektusi tisztség egészen Bethlen haláláig be volt töltve, 1630 februárjában Bálintffy Kristótot már mint *dimissus perceptort* említik.³⁰ Valószínűsíthető, hogy a prefektusi tisztség rangsorbeli változáson is keresztülment a Báthory-korszak végén, ugyanis az 1620-as évek elején már a kincstartó közvetlen helyetteseként jelenik meg a forrásokban (*vicethesaurarius*),³¹ de leginkább az a szembetűnő változás a 16. század végéhez képest, hogy tíz év leforgása alatt egyetlen ember töltötte be a tisztséget, aki a jómódú középnemességet képviselte.³²

Abból, hogy a kincstári prefektusi vagy pénztárosi tisztség állandósultnak mondható a 16. század végén és a 17. század első felében,³³ az erdélyi pénzügyigazgatás korabeli fejlettségére, szervezetére vonatkozóan nem lehet messzemenő következtetéseket levonni.³⁴ Az mindenképpen bizonyítást nyert, hogy volt a kincstári igazgatásnak egy olyan része, amely túlélve a különböző hatalmváltásokat, huzamosabb ideig kimutatható az igazgatásban, azaz valamennyire független volt az egyes fejedelmektől, jóllehet a kincstári jövedelmek igazgatásáról való döntési jog továbbra is hatalmuk szerves része maradt.³⁵

A fejedelmi prefektusi tisztség – Bethlen Gábor újításai a kincstári igazgatásban

Kincstartó és számvevő a korai években

Bethlen Gábor egy viszonylag jól és olajozottan működő kincstári igazgatást örökölt elődjétől. A működést leginkább az szavatolta, hogy volt több nagy valószínűség szerint állandóan fungáló hivatal, amely elvégezte a legfontosabb napi feladatokat. Bethlen azonban, ahogy az államigazgatás többi részén is megtette, a pénzügyigazgatás rendszerét is át kívánta formálni, és a megnövekedett erőforrásokat politikai céljai szolgálatába állítani, vagy ahogy Imreh István fogalmazott: „fejedelem, tehát gazdálkodva is politizál”.³⁶

³⁰ *Brandenburgi Katalin és a diplomácia*. III. közlemény. Magyar Történelmi Tár 19(1896). 461.

³¹ Dáné Veronka: *Cubicularius i.m.* 31–34.

³² Ez a tendencia egyébként megfigyelhető a Bethlen-kori bányai igazgatás területén is. A korábban tapasztalt társadalmi változatosság már nem jellemző, a fejedelem leginkább a bene possessionatus tagjaira támaszkodik az ércbányászatban is. Többek között kéméndi Várad Jánosra, aki egy régi Hunyad vármegyei középnemesi családból származott, és igen sikeres kincstári karriert tudhatott maga mögött. Lásd MNL OL R szekció 1526 utáni gyűjtemény Erdélyre vonatkozó gyűjtemények, Erdélyi iratok (R 298) 10. d. 1611. február (folioszám hiányzik) illetve Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai)*. Szerk. Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rűsz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Kvár 2014. 326.

³³ Az 1652. februárjában kezdődött gyulafehérvári országgyűlés által hozott választási kondíciók között szerepelt, hogy I. Rákóczi Ferenc köteles generalis perceptort és kincstartót is kinevezni. Lásd Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. (Monumenta Hungariae Historica III/b.: Monumenta Comitatalia Regni Transylvaniae). Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1787–1898. (EOE) XI. 142–143.

³⁴ Vö. Borbély Zoltán: *Bethlen Gábor tisztviselei i.m.* 44.

³⁵ Biró Vencel: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1540–1690)*. Kvár 1917. 32, 66, 84–87., ill. Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp. 2005. 215.

³⁶ Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás i.m.* 8.

Uralkodásának első éveiből származó, pénzügyigazgatással kapcsolatos döntései leginkább a pénzügyi stabilitás és a hatalma megtartásához szükséges anyagi bázis megteremtését célozták.³⁷ Értelemszerűen az első felvidéki hadjárata alatt sem akart nagy horderejű változásokat bevezetni, ez a helytartónak adott utasításból is kiderül. Az utasítás negyedik pontja arról rendelkezett, hogy a fejedelem a későbbiekben egy *administratort* szándékozik kinevezni az ország jövedelmeinek igazgatására, akinek együtt kell működnie Bethlen Istvánnal.³⁸ Az *administrator*, azaz jövedelemigazgató kifejezés megtévesztő lehet, de ebben az esetben nem egy új tisztséggel állunk szemben, ugyanis a korábbi évtizedekben már több alkalommal sor került arra, hogy egy jövedelemigazgató irányította az erdélyi pénzügyeket.³⁹ Bethlen ez ügyben íródott leveleiből kiderül, hogy első ízben nem volt határozott elképzelése arról, hogy ki milyen pozícióban irányítsa az erdélyi pénzügyeket. Annyi volt bizonyos, ahogy a helytartói utasítás is mutatja, hogy egy magasabb rangú tisztviselőre akarta bízni a jövedelmek országos igazgatását, míg a kisebb napi ügyeket továbbra is a pénztáros vitte volna. Több jelöltje is volt a posztra, és az egyik kiszemelt személynek, Mikola János kővári kapitánynak íródott leveléből kitűnik, hogy végül a kincstartói tisztség (*thesaurarius*) mellett döntött. A kővári kapitány azonban nem volt igazán elragadtatva az ötlettől, hogy a kapitányi posztot felcserélje a kincstartóiával. Legalábbis erre utal Bethlen 1620 májusában kelt levele, melyben mély megdöbbenésének adott hangot, miszerint Mikola úgy értelmezte a fejedelem szándékát, hogy egy rangos tisztségből egy kevésbé fontos pozícióba kívánja hívét áthelyezni. A fejedelem valóban dühös lehetett, mert igen kemény és epés szavakkal adta a kapitány tudtára, hogy a kincstartói pozíció a második tisztség az ország élén a gubernátori poszt után, így nem érti, miért nem hálás neki Mikola, hiszen egy közönséges kapitányságból egy vezető tisztségbe akarta őt emelni. Levele végén megjegyezte, hogy fizetésemelést is kérhet, ha nem lenne megelégedve az éves juttatással, de arra felhívta Mikola figyelmét, bárhogy is dönt, két tisztséget egyszerre nem viselhet.⁴⁰ Bethlen végül megtartotta ígéretét, valóban Mikolára bízta a döntést, ugyanis nem a kővári kapitány lett végül a kincstartó, hanem a pénzügyigazgatási tapasztalatokkal bíró Kamuthy Balázs. A fejedelem igen gyorsan lépett az ügyben, mert a kincstartói utasítást alig két hónappal a Mikolával történt levelezés után már ki is adták.⁴¹ A tizenöt pontból álló instrukció, hasonlóan a helytartói szabályozáshoz, igen részletesen és alaposan tárgyalta a kincstartó feladatát. Röviden összefoglalva Kamuthy feladata volt a jövedelmek központi igazgatása, de támaszkodhatott a főpénztárosra és a kincstári iroda alkalmazottjaira, ahogy erről a korábbiakban már szó esett.⁴² Egy pontot emelnék ki az utasításból, amely a későbbiekben a fejedelmi

³⁷ Itt elsősorban a közpénztár (*publicum aerarium*) felállítására való törekvéseit, valamint az eladományozott fiskális birtokok visszavételét megcélzó intézkedéseit emelném ki. Lásd EOE VI. 413–414. ill. EOE VII. 281–282.

³⁸ Oborni Teréz: *Bethlen Gábor utasítása i.m.* 252.

³⁹ Siger János 1584-ben ilyen minőségben állt az erdélyi kincstári igazgatás élén, 1613-ban pedig a Bethlen alatt kincstartóságot viselő Kamuthy Balázs is. ld. RNL Szlt Bischofsurkunden Nr. 251. RNL Kolozs megyei Igazgatóság (Kolozsvár, Kvtl) Törzsgyűjtemény Nr. 401.

⁴⁰ *Bethlen Gábor levelei*. Közli. Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Tár 8(1885). 646–647.

⁴¹ *Az erdélyi főkincstartó*. 41–43.

⁴² Trócsányi Zsolt *Erdély központi i.m.* 323. szerint Kamuthy instrukciója nagyrészt általánosságokban mozgott, ennek alátámasztására példaként hozta az utasítás negyedik pontját, mely szerint a kincstartónak gyakran látogatnia kell a bányákat, tárnákat. A fejedelem ezt a pontot azonban valódi tartalommal töltötte meg, ugyanis öccse figyelmét külön felhívja egy 1620 novemberében írott levelében arra, hogy Kamuthy Balázs mielőbb induljon el az alsó-magyarországi bányavárosok felé, mert a fagy tartós beállta után már nem tud egyetlen járatot sem megnézni. Vö. *Bethlen Gábor uralkodása történetéhez*. Kiadja. Lukinich Imre. Magyar Történelmi Tár 9(1908). 237–240.

prefektus jogkörének meghatározásánál még fontos lesz, ez pedig a fejedelmi számvevők (*exactores rationum*) kincstári igazgatásban betöltött szerepe. Trócsányi Zsolt véleménye szerint a számvevők a prefektusnak voltak alárendelve, jórészt kismemesi-polgári származású személyek töltötték be ezt a pozíciót.⁴³ Az utóbbi kijelentésével nem szállnék vitába, mint azzal sem, hogy komoly szakképzettséget kívántak az exactoroktól. A tisztségviselői hierarchiában azonban máshol helyezkedtek el a Bethlen átalakításai előtt, mint ahogy Trócsányi vélte. Ezt a feltételezést támasztja alá Bodoni István 1598. évi utasítása. Eszerint Bodoninak együtt kellett működnie a számvevőkkel, ugyanis csak az általuk kiadott elismervény volt a hivatalos, az adott tisztségviselő kizárólag azzal tudta igazolni, hogy beadta a kérdéses összeget a kincstárba.⁴⁴ Elődeihez hasonlóan, uralkodásának elején Bethlen Gábor is fontos szerepet szánt a számvevőknek a kincstári igazgatás területén. A már több ízben idézett helytartói utasítás egyik pontja arról rendelkezett, hogy a helytartó, a pénzügyigazgatás vezetőjével és a számvevőkkel együtt lecserélheti az alacsonyabb rangú hivatalnokokat (udvarbíró, kamaraispán), illetve üresedés esetén ezekre a pozíciókra saját hatáskörben nevezhet ki megfelelő személyeket.⁴⁵ Eszerint Bethlen Istvánnak nemcsak a kincstári igazgatás országos hatáskörű felelősével, hanem a számvevőkkel is egyeztetni kellett az esetleges kinevezésekről, személycserékről. Kamuthy Balázsnak kiadott kincstartói utasítás még pontosabban meghatározza a számvevők helyét és rangját a kincstári igazgatásban. Az instrukció második pontja értelmében az összes kincstári tisztségviselő a kincstartó alá tartozik, kivéve a számvevőket, mert ők közvetlenül a fejedelemtől függnak, ugyanis – ahogy az irat fogalmaz – nem foglalkoznak pénzkezeléssel, nem futnak be hozzájuk jövedelmek. A következő pont szerint a hivatalnokoknak szánt instrukciókat a régi szokás szerint az exactorok bocsássák ki. Ezenfelül a számadásra kötelezett tisztségviselőknek a kérdéses összeg befizetése után a kincstartó által kiadott elismervénnyel tovább kellett menniük a számvevőkhöz, és velük is el kellett számolniuk.⁴⁶ Az utolsó két pont azt feltételezi, hogy a kincstartó és a számvevők külön intézték az írásbeli adminisztrációt – valószínűleg saját kezűleg, hiszen a kincstartó által kiadott nyugtával kellett továbbmenni a számvevőkhöz, illetve a számvevők adták ki a kincstartó nevében az instrukciókat. Ez sok mindent elárul arról, hogy milyen rangban álltak a korabeli számvevők. A kincstartó mellett működő irodát a főpénztáros vezette, míg a számvevők, ha nem is külön „hivatalt”, de legalább önálló részleget alkottak a központi pénzügyigazgatáson belül. Az utasításnak a kincstartó és a számvevők kapcsolatával foglalkozó része azt mutatja, hogy akkor valamelyest el volt választva a befolyó jövedelmek kezelése és a róluk történő számvétel. A főpénztárosnak és a számvevőknek külön jegyzéket kellett vezetniük a befolyt, tételesen elkülönített összegekről, valamint a kiadásokról. A számvevőknek ezen felül a tisztségviselők által leadott elismervényeket is írásban kellett adminisztrálniuk, és róluk számot adni a fejedelemnek.⁴⁷ A kincstartói utasítás alapján azonban nem

⁴³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 332–333.

⁴⁴ Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1095.

⁴⁵ Oborni Teréz: *Bethlen Gábor utasítása i.m.* 253, 260.

⁴⁶ *Az erdélyi főkincstartó* 41–43.

⁴⁷ Bethlen Gábor öcsésének 1620 augusztusában íródott levelében részletesen leírta, milyen hiányosságot tapasztalt abban a jegyzékben (*consignatio*), melyet Jezerniczky János számvevő küldött el a fejedelemnek. Eszerint a fejedelem elvárta, hogy az egyes bevételi tételek külön legyenek feljegyezve (adók, bérleti díjak, bányajövedelmek), valamint felhívta arra a kormányzó figyelmét, hogy legközelebb utasítsa a számvevőt, hogy a nyugtákat is küldje fel, mert a jelenlegi leírásból nem világos, mire is ment el pontosan az ország pénze. Vö. *Bethlen Gábor uralkodása történetéhez* 231–233.

szabad nagyarányú következtetéseket levonni azzal kapcsolatban, hogy a pénzügyigazgatás egyes részterületei (pénzkezelés, ellenőrzés) milyen mértékben különültek el egymástól a korai Bethlen-években, egyrészt azért, mert a számvevőknek is kellett jövedelemkimutatást készíteni, noha az ő feladatuk szigorú értelemben kizárólag a tisztviselők elszámolásainak ellenőrzése lett volna.⁴⁸ Másrészt önmagában egy utasításból nem lehet az adott hivatal *tényleges* működésére vonatkozóan messzemenő következtetéseket levonni, addig, amíg nem kerülnek elő újabb, a napi ügyintézésrel kapcsolatos források.⁴⁹ Annyi bizonyos, hogy Bethlen Gábor igen alapos adminisztrációt és munkát várt el a kincstári alkalmazottjaitól, különösen a számvevőktől, akiknek fontos szerepet szánt a pénzügyigazgatás területén.⁵⁰

Fejedelmi prefektus

Jóllehet a kincstári igazgatás napi szintű működésére vonatkozóan alig rendelkezünk a korai Bethlen-időkből adatokkal, de valószínűsíthető, hogy a fejedelem beosztottjai megpróbálták megfelelni a magas elvárásoknak, és legjobb tudásuk szerint végezni munkájukat.⁵¹ Jogosan merülhet fel tehát a kérdés: ha viszonylag jól működött a kincstári igazgatás, miért akarta a fejedelem átalakítani? Bethlen Gábor tisztában volt azzal, hogy nagyarányú politikai céljainak megvalósításához jóval több jövedelem szükségeltetik, mint amennyivel elődjei gazdálkodtak. Ez már önmagában elegendő érv lett volna a reformok végrehajtása mellett, ezen túl azonban egy másik, az első felvidéki hadjárata során szerzett tapasztalatokból fakadt tényező is motiválhatta a fejedelmet. A fejedelem ekkor került szemtől szembe többek között a fejlettebb pénzügyigazgatási szisztémával és a gazdagabb bányavárosokkal. A modernebb rendszerek erdélyi bevezetéséhez pedig képzett, korábban magyarországi területeken működő tisztviselőkre volt szükség. R. Várkonyi Ágnes szavaival élve, „tisztában volt az emberi erőforrás jelentőségével”.⁵² A megfelelő humánerőforrás megszerzésében pedig nem áttolta kihasználni hatalmát, ahogy azt a híres-hírhedt bányász-betelepítés is bizonyítja.⁵³ Ugyanez motiválta akkor is, amikor a magyarországi jövedelemigazgatási példákon felbuzdulva elhatározta, hogy átalakítja az erdélyi állam központi kincstári és pénzügyigazgatását. A Thurzó család révén megismerte a

⁴⁸ Vö. Szűcs Jenő: *A szepesi kamarai levéltár (1567–1813)*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 7.) Bp. 1990. 26, illetve 27–29. Széles jogkörükre bizonyíték, hogy Bethlen Gábor Jezerniczky Jánost küldte ki 1620-ban, hogy a kincstári tulajdonban lévő nagybányái Királytáró bányát és tartozékait felmérje, arról inventáriumot készítsen. A leltár kiadott változatára lásd Balogh Béla–Oszóczki Kálmán: *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt – Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt*. Miskolc-Rudabánya 2001. 79–91. Hasonló feladat volt Bethlen Gábor uralkodásának első éveiben a higanykereskedéssel kapcsolatos ügyintézés. Jezerniczky Jánosnak több levele is fennmaradt, melyekben a fejedelem utasításait tolmácsolta a szebeni városvezetésnek a higanykivitel kapcsán. A teljesség igénye nélkül lásd: RNL Sztl Urkunden Materia V. Nr. 1468.

⁴⁹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 10. Igen helyesen állapította meg monográfiája bevezetőjében, hogy az instrukció-alapú közigazgatástörténeti kutatás idejétmúlt. Az erdélyi pénzügyigazgatás kevésbé kutatott részeinél azonban mindenképpen vissza kell térni ehhez a módszerhez. Vö. Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1090.

⁵⁰ A fejedelem nem véletlenül intézett a fentebb említett, Bethlen Istvánnak címzett levelében igen kemény szavakat Jezerniczky János számvevőhöz. Lásd *Bethlen Gábor uralkodása történetéhez* 231–233.

⁵¹ Egy helyen megjegyezte, hogy őt valójában a tisztviselői tették keménykezü uralkodóvá, mert lopnak távollétében, és senkitől sem félnek. Lásd uo.

⁵² R. Várkonyi Ágnes: *Az európai jelenlét alternatívái. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai)*. 21.

⁵³ Uo.

család tokaji prefektusát, Debreczeni Tamást, akire a nikolsburgi béke megkötését követően egy nagy felelősséggel járó feladatot bízott.⁵⁴

Bethlen személyes motivációjára, azaz miért éppen Debreczeni Tamást választotta, nehéz pontos választ adni. Debreczeni jó szakembernek számított, jórészt jószágigazgatási tapasztalatai voltak, hiszen a Thurzók tokaji uradalma előtt a szatmári vár uradalmát vezette.⁵⁵ Udvarbíráskodása alatt természetesen pénzügyigazgatási feladatokat is el kellett látnia, azonban nem származott több generációs hivatalnok-értelmiségi családból, mint például a Szepesi Kamarát 1622 után vezető Bélaváry Dávid.⁵⁶ Debreczeni katonaként kezdte pályafutását, és több ízben is „deáktalan” embernek vallotta magát.⁵⁷ Bethlen Gábort azonban más indokok is vezették. Nem kizárólag képzett, hanem a fejedelmi hatalomhoz alapvetően lojális személyt keresett, aki kellő mértékben függ tőle. Véleményem szerint mind Debreczeni, mind a vele hasonló gazdasági karriert befutó Bélaváry Dávid esetében komoly előnynek számított, hogy egy-egy főúr alkalmazásában álltak. A Debreczenit alkalmazó Thurzó család a magyar politikai elit prominens tagja volt, akárcsak Bélaváry Dávid munkaadója, Pázmány Péter esztergomi érsek.⁵⁸ Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért jelentett előnyt a fejedelem szemében egy magyarországi főúr szolgálatában eltöltött időszak. Valószínűleg azért, mert egy-egy nagyobb uradalom igazgatása során több területen is tapasztalatot szerezhettek egy tisztviselő, de magánuradalomról lévén szó nem került közvetlenül kapcsolatba a központi pénzügyigazgatással, a magyar király fennhatósága alá tartozó kamarai rendszerrel, így könnyebben lehetett szavatolni a fejedelem iránti hűségét. Ezenfelül Bethlen az államigazgatás területén egyaránt támaszkodott a felső-magyarországi, és az erdélyi középnemesi rétegre,⁵⁹ Debreczeni Tamás pedig önjelölt lett a középbirtokos nemesség elismert tagja Szatmár vármegyében.⁶⁰

A fejedelmi prefektusi vagy *absolutus praefectus*⁶¹ tisztség tökéletes példa arra, amit Zimányi Vera fogalmazott meg Bethlen Gábor gazdaságpolitikájával kapcsolatban. Véleménye szerint a fejedelem szeretett kísérletezni, felismerte az új lehetőségeket, és ezeket össze tudta egyeztetni a maga elé tűzött célokkal.⁶² Több bevételt szeretett volna az erdélyi kincstárban látni, fel akarta frissíteni az erdélyi államigazgatás vérkeringését, és a megfelelő pillanatban, amikor elegendő hatalom volt hozzá, meg is tette ezt. Nem véletlenül emeltem ki többször a fejedelem hatalmi pozícióját, ugyanis Debreczeni Tamás, akárcsak az alsó-magyarországi bányászok, nem önszántából jött Erdélybe. A fejedelmi prefektus 1645-ben kelt végrendeletében több helyütt is megjegyzi, hogy akarata, kedve ellenére ment Erdélybe, de nemigen tehetett mást, kénytelen volt elfogadni a prefektusi tisztséget.⁶³ Debreczeni-Droppán Béla azzal magya-

⁵⁴ Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 461.

⁵⁵ Uo. 455–461.

⁵⁶ Gecsényi Lajos–Tatjana Guszarova: *A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. Századok* 137(2003). 664–666.

⁵⁷ Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 452–454.

⁵⁸ Borbély Zoltán: *Bethlen Gábor tisztviselői i.m.* 39.

⁵⁹ Uo. 36–37.

⁶⁰ Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 461.

⁶¹ Az 1630 januárjában kezdődött gyulafehérvári országgyűlés által hozott 22. cikkulus nevezte így Debreczeni Tamás tisztségét. Lásd EOE IX. 91.

⁶² Mráz Vera: *Bethlen Gábor i.m.* 562–564.

⁶³ *Erdélyi testamentumok* III (Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660). Szerk. Tüdös Kinga. Marosvásárhely, 2003. 156–163. Debreczeni-Droppán Béla is idézi az adott passzust. Lásd Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 461.

rázta ezt a kelletlenséget, hogy Debreczeni megszerette Tokajt, valamint nem akart birtokaitól olyan messzire költözni és Gyulafehérvárott élni.⁶⁴ Nem vitatom, hogy ezek az érvek helyesek, de nem szabad elfelednünk azt a nyilvánvaló tényt, hogy Debreczeni jelentős rangemelkedést könyvelhetett el azzal, hogy egy állam jövedelemigazgatásának élére került. Ennek ellenére mégsem örült a megtiszteltetésnek. Vajon miért? A rangemelkedés fokozott felelősséggel is járt, hiszen most már nem egy uradalom ügyeiért volt felelős, hanem egy egész, általa igazán nem is ismert ország javaiért. Minden bizonnyal az sem kerülte el a figyelmét, hogy Bethlen milyen kemény kézzel fogja tisztviselőit, milyen pontos és alapos munkát vár el tőlük, így Debreczeni joggal tartott attól, hogy nem tudja megugrani a magasra tett lécet. A fejedelmi prefektusi tisztség későbbi története mégis azt bizonyítja, hogy ellentétben a nagymérvű bányászati reformokkal Bethlen e „kísérlete” sikeresnek bizonyult.

Sajnálatos módon nem maradt fenn a Kamuthy Balázs részére kiadott instrukcióhoz hasonló, több pontból álló utasítás a fejedelmi prefektus feladataira vonatkozóan, így Debreczeni Tamás jogkörének meghatározásánál egyéb forrásokra vagyunk kénytelenek hagyatkozni. Eredményre vezethet, ahogy a kincstári prefektus esetében is láthattuk, a tisztség megnevezésének vizsgálata. Az egyes megnevezések ismertetése előtt visszautalnék arra, hogy Debreczeni Tamás tisztségét az 1630. januári országgyűlés 22. artikulusa *absolutus praefectus*ként említette, és jöllehet itt az *absolutus* jelző nem éppen pozitív tartalommal bír, hiszen a kiváltságok folyamatos megsértésére utal, de tökéletesen visszaadja azt a feladatkört, amellyel Bethlen megbízta Debreczeni Tamást. Alája tartozott tehát minden, az erdélyi fejedelemhez köthető birtok, javadalom irányítása, számontartása, valamint az egyes jövedelemtípusok beszedéséért is ő felelt. Rá lett bízva a tizedek adminisztrálása is, amely a korábbi gyakorlat szerint egy külön tisztviselő, a tizedfőarendator feladata volt. Ezt a tisztséget általában főrendű származású személyek töltötték be, de Bethlen ebben is szakított a hagyományokkal, és egy alacsonyabb rangú személyre bízta a feladatot.⁶⁵ Utóbbi tisztségét mindig külön feltüntették a forrásokban.⁶⁶ Debreczeni Tamást fejedelmi prefektusként (*universorum bonorum nostrorum Transylvaniensium praefectus*) elsőként egy 1622. október 11-én kelt fejedelmi utasítás említi,⁶⁷ noha ő maga végrendeletében 1623-ra tette fejedelmi prefektusi megbízásának kezdetét.⁶⁸ Tisztségének az 1622. évi megnevezése fordul elő leggyakrabban a forrásokban,⁶⁹ bizonyos esetekben kiegészítik azzal, hogy a fejedelem fiskális birtokainak prefektusa (*universorum bonorum fiscalium in Transylvania*).⁷⁰ Egyetlen alkalommal találkozhatunk ettől eltérő megnevezéssel, egy 1624. évi oklevélben, itt a következő a titulusa: *omnium bonorum nostrorum Transylvaniensium arendator*.⁷¹ Ebben az esetben elképzelhető, hogy az oklevél lejegyzője nem

⁶⁴ Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i. m. uo.*

⁶⁵ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i. m. 325–327.* Debreczeni mellett a későbbi fejedelmi prefektus, Száraz Máttyás tevékenykedett vicearendatorként. 1632-től, Deli Farkas hivatalviselésének kezdetétől pedig már mindig a fejedelmi prefektus viselte a helyettes tizedfelügyelő tisztségét a fejedelmi kor végéig. Lásd *uo.*

⁶⁶ Általában decimatorum arendator supremus vagy decimarumque administrator volt a megnevezése. Lásd RNL Sztl Bischofsurkunden Nr 460.

⁶⁷ MNL OL X szekció Mikrofilmek, RNL Kvtl, Felsőbánya város levéltára, Tanácsi iratok (a továbbiakban Ft Ti) Nr. 24.

⁶⁸ Erdélyi testamentumok 156–163.

⁶⁹ RNL Sztl Bischofsurkunden Nr. 460., ill. MNL OL F szekció, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Erdélyi fejedelmi kancellária, Libri Regii (a továbbiakban F1 LR) 17. k. fol. 62–63.

⁷⁰ RNL Sztl Urkunden Materia V. Nr. 1502.

⁷¹ MNL OL F1 LR 13. k. fol. 40–41.

a szokásos prefektusi formulát használta, hanem egy a korábbi időkben használatos tisztségnevet, amely azt a kincstári főtisztviselőt jelölte, aki kinevezett kincstartó hiányában irányította a pénzügyeket.⁷²A felsorolt tisztségformulák is azt bizonyítják, hogy Debreczeni felelt az összes fejedelmi javadalom irányításáért, így nyugodtan kijelenthető, hogy Bethlen Gábor az első felvidéki hadjáratát követően a kincstartói hivatalt lecserélte, és a korábban is alkalmazott jövedelemigazgatási főtisztviselő tisztségét formálta a saját képére. Ezért is érthető, hogy miért nem a korábbi évtizedekben előforduló *administrator* elnevezést használták, talán így próbálta meg a fejedelem elválasztani az új tisztséget a régítől.⁷³

A cím mögött meghúzódó konkrét, napi szinten végzett feladattípusokat leginkább a prefektus kiszámban fennmaradt jelentéseiből, valamint fejedelmi rendeletekből, jogbiztosító iratokból és az országgyűléseken megfogalmazott panaszokból lehet rekonstruálni. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy Debreczeni Tamás munkája igen sokrétű volt, széles jogkörrel bírt, ezt bizonyítja többek között a korai Bethlen-évekhez képest megváltozott kincstári ügyeket érintő iratok kiadási rendszere is. Debreczeni Tamás kinevezése előtt az volt az általánosan bevett gyakorlat, hogy a kincstartó hatáskörébe tartozó ügyekkel kapcsolatos rendeleteket, utasításokat nem maga a kincstartó, hanem vagy a fejedelem, vagy az őt helyettesítő kormányzó adta ki, bár a szövegben legtöbbször utaltak arra, hogy a kincstartó illetékes eljárni az adott ügyben. Azaz a kincstartó közvetlenül nem kommunikált az érintettekkel, az a fejedelmi kancellária hatáskörébe tartozott.⁷⁴Ezzel szemben Debreczeni Tamás sok esetben a saját nevében, és saját keze írásával adott ki utasítást egy-egy ügyben, többek között ilyen formában értesítette a szász papság vezetőit arról, hogy a fejedelem megértvén a szász földön beszédett dézsma körüli igazságtalanságokat, változtatni kíván a beszédés metódusán.⁷⁵A legfontosabb ezek közül az 1626 februárjában kiadott országos hatáskörű rendelet, melyben arra szólítja fel az erdélyi állam területén dolgozó összes tisztviselőt, hogy tartsa és tartassa be a fejedelem előző évben hozott pénzreformjával kapcsolatos intézkedéseket, az ennek ellenszegülők pedig a fejedelem nevében szigorú büntetésre számíthatnak.⁷⁶A fennmaradt írásbeli forrásokból azt is le lehet szűrni, hogy noha Debreczeni Tamás sok esetben saját maga írt az adott ügyben az érintetteknek, de az igazán lényeges ügyekben (adományosság betartása, fejedelmi adomány) azért továbbra is a fejedelmi kancellária volt az illetékes.

Ha nagyobb csoportokba szeretnénk Debreczeni Tamás „napi” feladatait sorolni, akkor a kutatás jelenlegi állása szerint öt halmaz felállítása lehetséges.⁷⁷Az első a jószágigazgatás, azaz a fejedelmi uradalmak irányítása volt. Bethlen minden valószínűség szerint a nagyobb fejedelmi uradalmak udvarbíróit (gyulafehérvári, fogarasi, kővári, szamosújvári) Debreczeni Tamás irányítása alá rendelte. A gyulafehérvári uradalom esetében legalábbis erre enged következtetni több olyan oklevél, melynek záradékában már nem nevezték meg külön a gyulafehérvári

⁷² Többek között Szilvási Boldizsár és kéméndi Várad János címében is szerepelt az arendator kifejezés. Lásd Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 345. (149. jegyzet) ill. MNL OL R 298. 10. d. 1611. február (folio szám hiányzik). Vö. Kubinyi András: *A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig*. Levéltári Közlemények 28(1958). 40.

⁷³ Arra a kérdésre, miszerint mennyire befolyásolhatta a fejedelmet a névválasztásban a korabeli Szepesi Kamara elnökének titulusa (*praefectus*), kellően informatív forrás hiányában jelenleg nem lehet kielégítő választ adni.

⁷⁴ Nem a teljesség igényével lásd RNL Szlt Urkunden Materia V. Nr. 1483.

⁷⁵ Uo. Bischofsurkunden Nr. 458.

⁷⁶ Uo. Urkunden V. Nr. 1502. kiadva EOE VIII. 310–311.

⁷⁷ Jelen tanulmány keretei között a tizedigazgatásban végzett tevékenységével nem foglalkozom, mivel az értelemszerűen a tizedfőrendtori tisztségével függött össze.

udvarbíró, kizárólag a gyulafehérvári fejedelmi udvar egyéb tisztviselőiről esett szó.⁷⁸ A fejedelmi prefektus megbízása első évében végigjárta a legjelentősebb fejedelmi birtoktesteket, újáról és annak eredményeiről részletes jelentésben számolt be a fejedelemnek.⁷⁹ A második csoportba sorolt tevékenységei, név szerint az adóbeszedés irányítása, valamint a szászföldi borfoglalás gyakorlata, váltották ki leginkább a rendi társadalom ellenérzését, felháborodását, melynek a rendek a Bethlen halála után tartott gyulafehérvári országgyűlésen hangot is adtak, és külön törvénycikkelyekben határoztak a fejedelem korábbi intézkedéseinek eltörléséről.⁸⁰ Az 1630 januárjában megnyitott országgyűlés a 12., 22., valamint az 51. paragrafusban foglalkozott a fejedelmi prefektus visszaéléseivel. Az első két artikulusban kifejtik a rendek, miért nem lehet a továbbiakban prefektust kinevezni Erdély területén. A szöveg szerint – ahogy a címben is szerepel – „Az Felsőged praefecturája szegény hazánkknak szabadságinak nagy romlására volt”,⁸¹ többek között azzal, hogy sem Debreczeni Tamás, sem az udvarbírái nem törődtek a nemesség jogaival, jogtalanul betörték a nemesi birtokokra, jószágokra, és ott saját kényük-kedvük szerint cselekedtek.⁸² Ezek a rendelkezések minden bizonnyal Bethlen azon újításából fakadtak, hogy az adóbeszedést az udvarbírókra bízta, mert érvelése szerint az eddigi rendszerben az adófizető embereket sanyargatták, így azok megpróbálták minél kevesebb adót beadni, ez pedig a kincstár kárára vált.⁸³ Hasonló felháborodást váltott ki a fejedelem másik *innovációja*, ahogy az 51. paragrafus fogalmaz, a szászföldi borfoglalás.⁸⁴ A szászágó képviselője azt sérelmezte, hogy a prefektus és az emberei nagy mennyiségű bort foglaltak le Szászföldön. Sok esetben visszaélés is történt, mert a prefektus beosztottjai saját hasznukra is dolgoztak, és nem fizettek a legfoglalt borért. Ezért úgy határoztak a rendek, hogy ezt a káros rendelkezést el kell törölni.⁸⁵ Debreczeni szerteágazó feladatkörének többi része sem volt kevésbé egyszerű, komoly felkészültséget, hozzáértést és diplomáciai képességet is kívánt. Bethlen Gábor nemcsak az adóbeszedésben vezetett be újításokat, hanem az erdélyi kincstár bevételeinek jelentős hányadát adó bányászat terén is.⁸⁶ A korábbi évtizedekben a bányászathoz kapcsolódó regálékat (ércbevételek, ércfinomítás és pénzverés) az Erdély területén működő bányakamarák, valamint fejedelmi tisztviselők (pl. fejedelmi aranybevételek) igazgatták, magyarán ők képviselték a fejedelem érdekeit a nemesércbányászat területén.⁸⁷ Bethlen Gábor már hatalomra jutását követően több kisebb újítást véghezvitt a regálék kezelésében, többek között fe-

⁷⁸ MNL OL F1 LR 15. k. fol. 52–53. Hasonló következtetésre jutott Gálfi Emőke is. Lásd Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári udvarbírák i.m.* 320.

⁷⁹ Nem a teljesség igényével lásd MNL OL F szekció Lymbus (a továbbiakban F 12) V/4/23, 25.

⁸⁰ Az erdélyi rendiség helyzetét ismerve nem lehet azon csodálkozni, hogy mindezen tiltakozásra kizárólag a fejedelem halála után került sor. Trócsányi véleménye szerint az erdélyi rendek hiába érték el vagy közelítették meg a főhatalmat, nem ők lettek a győzelem hasznélvezői. Lásd Trócsányi Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez)*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 76.) Bp. 1976. 206.

⁸¹ EOE IX. 91.

⁸² Uo. 86.

⁸³ Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 231–233.

⁸⁴ EOE IX. 104–105.

⁸⁵ Trócsányi Zsolt szerint a királyföldi borfoglalás korábban törvénybe nem iktatott gyakorlata azonban tovább folytatódott, hiszen a 1649. évi 36. artikulus is határozott az eltörléséről, és kötelezte a fejedelem embereit a bor árának készpénzbeli megtérítésére. Lásd Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás i.m.* 234.

⁸⁶ Az Erdélyi Fejedelemség jövedelmeiről 1598-ban készített kimutatás szerint a nemesércbányászat, sóbányászat, rézbányászat és a vasbányászat mintegy kétharmadát adta az éves költségvetésnek. Lásd Oborni Teréz: *Erdélyi kincstári bevételei i.m.* 338.

⁸⁷ Máttyás-Rausch Petra: *Ércbányászat i.m.* 257–269.

jedelmi *inspektorokat* delegált a jelentősebb pénzverdékhez, hogy ellenőrizzék az ott folyó tisztítási és pénzverési munkálatokat.⁸⁸ Az igazán fontos reformok azonban itt is vártak magukra az 1620-as évek elejéig. A már említett bányászbetelepítés során a fejedelem nemcsak képzett vajúrokat hozatott be az országba, hanem egy tapasztalt bányászati főtisztviselőt is, Prandauer Pált. Debreczeni Tamással ellentétben Prandauer Pál számára kiállított instrukció fennmaradt 1622 júniusából, amelyből kiderül, hogy az egykori kohótiszt az erdélyi bányászat és pénzverés vezetője lett Erdélyben.⁸⁹ Ennek értelmében a bányászattal kapcsolatos fejedelmi regálék központi kezelését a fejedelem egy külön tisztviselőre bízta, ebben Debreczeni Tamásnak egy ideig nem jutott érdemi feladat.⁹⁰ A fejedelem ezen újítása azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így Bethlen az adott körülményekhez igazodva átformálta a terveit, és nagy valószínűség szerint mindegyik bányászati regále ellenőrzését, de legalábbis a pénzverését Debreczeni Tamásra bízta. Ezt bizonyítja, hogy az 1625-ben bevezetett pénzreform betartásával kapcsolatban is a prefektus adott ki 1626-ban egy újabb utasítást.⁹¹ A fentiek kívül Debreczeni Tamás feladata volt a fejedelem által adott városi kiváltságok, harmincad, egyéb vám-, illetve adómentesség betartása és betartatása, valamint a harmincadbevétekből származó fejedelmi kiutalások ellenőrzése.⁹² Az ötödik feladattípust az „egyéb” jelzővel illetnénk, jóllehet az ide tartozó kötelezettségek jelentősége nem törpült el a korábbiakban ismertetett tevékenységi körök mellett. A legfontosabb talán a nagy fundálóként ismert fejedelem építkezéseinek koordinálása volt. Ezek közül „kiemelt projektnek” számított Gyulafehérvár városának és a fejedelmi udvarnak a helyreállítása és átépítése, valamint Várad várának modernizálása.⁹³ Kolozsvár város a fejedelmi udvarba küldött követeinek írott leveléből kiderül, hogy Debreczeni Tamásnak minden részletkérdést szemmel kellett tartania, neki számoltak be többek között az építkezésekhez kért szögek, zsindelek, deszkák szállításáról, a városi köművek, ácsok utazásáról, egészségügyi állapotáról.⁹⁴ Az építkezések koordinálása mellett minden bizonnyal több esetben el kellett járnia hasonló ügyben, mint amelyről 1626 júliusában írt a szebeni városvezetésnek. Megkérte a szebeni bírót és a városatyákat, hogy fogadják tisztességgel a román vajda követét és kíséretét, biztosítsanak számukra szállást, ételt, hozzáátéve, hogy a fejedelem személyesen írt volna nekik ebben az ügyben, de már el kellett indulnia Déva felé.⁹⁵ Hasonlóképpen az egyéb kategóriába soroltam be Szombathelyi Márton hűtlenségi ügyében való eljárást, bár csábító a lehetőség, hogy az áruelővá lett portai megbízott esetéből azt a következtetést vonjuk le, hogy Debreczeninek minden alkalommal joga volt lefoglalni a hűtlenségbe esett személy vagyonát. Azonban jelenleg csak egy adattal rendelkezünk ezzel kapcsolatban,

⁸⁸ EOE VIII. 310-311.

⁸⁹ MNL OL F1 LR 18. k. fol. 11-12.

⁹⁰ Jóllehet a kövári uradalomról írt jelentésében megemlékezett a nagybányai tallérverésről is. Lásd MNL OL F12 V/4/25.

⁹¹ EOE VIII. 310-311.

⁹² MNL OL Fb Ti Nr. 24. MNL OL F1 LR 15. k. fol. 52-53., fol. 60-61., 17. k. fol. 62-63.

⁹³ A gyulafehérvári építkezésekre nem a teljesség igényével lásd Kovács András: *Bethlen Gábor fejedelem és székvárosa. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai)*. Szerk. Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rűsz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Kvár 2014. 635-645. Vö. Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 463. A várad vár építéstörténetére, és Debreczeni abban játszott szerepére ugyancsak nem a teljesség igényével. Lásd Balogh Jolán: *Váradinam – Várad vára*. II. kötet (Művészettörténeti Füzetek 13/2). Bp. 982. 365-366.

⁹⁴ EOE VIII. 372-374. ill. MNL OL F12 V/4/52.

⁹⁵ RNL Szlt Urkunden Materia V. Nr. 1505.

mégpedig Tholdalagi Mihály rövid beszámolójával, miszerint miután a fejedelem értesült Szombathelyi pálfordulásáról, felszólította Debreczeni Tamást, hogy a leveleit azonnal kutassa fel és foglalja le.⁹⁶ Debreczeni feladatainak felsorolását egy nemsokkal a fejedelem halála utáni forrással zárnam, egy rövid feljegyzés szerint ugyanis a fejedelmi tanács fizetését a kincstartó és a *praefectus* együtt fizette ki december 13-án készpénz, gabona, bor és zab formájában.⁹⁷ A forrás tükrében felmerül az a dilemma, miszerint helyes volt-e az a feltételezés, hogy Bethlen Gábor uralkodásának második felében nem nevezett ki egy Kamuthy Balázshoz „hasonló” kincstartót, hanem a kincstartói feladatok döntő többségét a fejedelmi prefektus vette át. A választ Brandenburgi Katalin 1626. évi fejedelemmé választásakor kiadott választási *conditiók*ban kell keresni. Az 1626 májusában megnyitott országgyűlés egy 13 pontból álló választási feltételcsomagot fogadott el, a 10. artikulus foglalkozott a Bethlen halála után kialakítandó kincstári igazgatási struktúrával. Eszerint Brandenburgi Katalinnak, miután átvette a hatalmat, a kormányzóval és a fejedelmi tanáccsal közösen ki kell neveznie egy kincstartót (*thesaurarius*), az ő feladata lenne az ország jövedelmeinek kezelése.⁹⁸ Ha ezt a rendelkezést összevetjük a december 13-án keltezett fizetési lajstrommal, akkor úgy tűnhet, hogy a kincstartóra vonatkozó pont szinte azonnal életbe lépett a fejedelem halála után. Ezt a feltételezést erősíti meg egy rövid jövedelemkivonat, amely az 1629. november 16. és 1630. február 19. között a kincstartó kezéhez befolyt összegeket tartalmazta.⁹⁹ A kivonat tehát a fejedelem halála másnapjától vette számba a jövedelmeket, amelyeket a kincstartónak kellett beadni. Nem túl életszerű, hogy a fejedelem alig szenderült öröklétre, és már másnap életbe lépett volna a kincstartó választására vonatkozó feltétel, de mivel a jövedelemkivonat *pontos keletkezését* homály fedi, elképzelhető, hogy a fejedelem halála után nem sokkal újra egy kincstartó irányítja a pénzügyeket. Ezt a feltételezést támasztja alá a későbbi kincstartó személye is. Brandenburgi Katalin ingóságairól több inventárium is készült, az egyik az 1629. december 7-i állapotot rögzíti, amelyet Mikó Ferenc *oberster Schatzmaister* készített el.¹⁰⁰ A Schatzmaister kifejezés a kincstartó német megfelelője, tehát Mikó a fejedelem halála után már kincstartó volt. Mikó Ferenc Bethlen Gábor régi bizalmasa volt, egyik belső embere, akire mint *főkomornyikra* már korábban is hártultak pénzügyigazgatási feladatok.¹⁰¹ Kinevezése mögött, noha instrukciót csak 1630. február 18-án kapott, valószínűleg Bethlen Gábor öccsét, Istvánt kell sejtenuünk, aki nemcsak az 1626-ban elfogadott feltételnek tett eleget Mikó kinevezésével, hanem egyben gyorsan leváltotta vagy inkább háttérbe szorította a végleges jogi rendezésig bátyja egyik nem igazán kedvelt emberét. Mikó könnyedén át tudta venni a pénzügyi feladatokat, hiszen főkomornyikként ő felelt a fejedelmi udvar napi kiadásaira szánt pénzügyösszegekért.¹⁰² Mindazonáltal Debreczeni Tamással kapcsolatban egyedül a december 13-án kelt lajstrom tartalmazza az egyetlen, igen homályos

⁹⁶ Szombathelyi elfogásával pedig rokonát és bizalmasát, Mikó Ferencet bízta meg, de ahogy Tholdalagi fogalmazott, Mikó késlekedett, így Szombathelyi el tudott szökni és Esterházy Miklós nádorhoz menni. Lásd *Bethlen Gábor krónikásai: Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről*. Szerk. Makkai László. Bp. 1980. 153.

⁹⁷ EOE IX. 74.

⁹⁸ EOE VIII. 314.

⁹⁹ *Udvartartás és számadáskönyvek. I. kötet. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Közli báró Radvánszky Béla. Bp., 1888. 232–233.

¹⁰⁰ Uo. 238.

¹⁰¹ RNL Maramaros megyei Igazgatóság, Nagybánya város levéltára Maramureş (Nagybánya) Acte adm. fasc. 1. Nr. 3.

¹⁰² Kemény János leírása szerint a főkomornyikot még a fejedelem sem számoltathatta el. Lásd Nagy János: *Hidvégi Mikó Ferencz életrajza*. Keresztény Magvető X(1875). 24–26.

– hiszen nem egyértelmű, hogy mit utalványozott a tanácsuraknak a kincstartó, és mit Debreczeni – utalást arra vonatkozóan, hogy pénzkezelési feladatot is ellátott volna, így valószínűsíthető, hogy nem csak az ő személyét kívánták a fejedelem halála után gyorsan háttérbe szorítani, és ezzel együtt a Bethlen idején működő pénzügyigazgatási rendszert megváltoztatni.

Ahhoz, hogy pontosan meg tudjuk határozni a fejedelmi prefektus helyét a Bethlen-kori erdélyi kincstári-/pénzügyigazgatási rendszerben, foglalkoznunk kell egy igen nehéz kérdéssel, miszerint milyen ranggal bírt Debreczeni Tamás, milyen módon viszonyult a prefektusi poszthoz a már korábban bemutatott főpénztárosi és számvevői tisztség. A Kamuthy Balázs részére kiadott instrukció és Debreczeni Tamás feladatkörének vázlatát összevetve arra a következtetésre juthatunk, hogy a kincstartó szélesebb jogkörrel bírt, mint a fejedelmi prefektus, hiszen nemcsak a birtokok kezelését, egyes jövedelemtípusok beszedését irányíthatta, hanem bizonyítottan hatáskörébe tartozott a bányászat és a fejedelem saját maga számára fenntartott várak, udvarházak bevételeinek kezelése is.¹⁰³ A fejedelmi prefektus esetében csak valószínűsíthetjük, hogy a bányászatért (kivéve az ahhoz szorosan köthető pénzverés) is ő felelt volna. A kincstartó legutoljára felsorolt feladata veti fel azonban a legkényesebb kérdést, miszerint mit takarhatott a fejedelem maga számára fenntartott várak, udvarházak javainak kezelése? Tekinthejtük-e ezt külön jövedelemtípusnak, és ha igen, akkor illethejtük-e a „magánjövdelem” kifejezéssel? Ennek megválaszolásában újra – és jelenleg kizárólag – a fejedelem halála után megtartott gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkelyeire tudunk hagyatkozni. A negyedik cikkely többek között arról rendelkezett, hogy egy helyen legyen a fejedelmi tárház, amelynek helyéről a kormányzó és a fejedelmi tanács dönt.¹⁰⁴ A törvénycikkely második felében pedig arról olvashatunk, hogy a fejedelemasszony magánjövdelemai és az ország jövdelemai ne legyenek külön kezelve, hanem egy ember ellenőrizze őket, mégpedig a kincstartó, mert – érvel a szöveg – régi tapasztalat, „hogy együtt való erő mindenkor hasznosb és állandóbb az megosztott erő pedig erőtlemb, károsb és veszedelmesb”.¹⁰⁵ A határozat szövege igen nehéz helyzetbe hozhatja az igazgatástörténettel foglalkozó kutatót, hiszen kézenfekvőnek tűnik a magyarázat, miszerint azért kellett egy kézbe összpontosítani a jövdelemléteket, mert Bethlen idején valamilyen módon szétválasztották azokat. A fenti gondolatmenetből pedig az következhette, hogy a szétválasztott jövdelemléteket két külön tisztviseelő kezelte, a közjövdelemléteket a *generalis perceptor*, míg a magánjellegű jövdelemléteket, amiket az udvartartásra (is) fordítottak, a fejedelem egyik legmegbízhatóbb belső embere, a *főkomornyik*.¹⁰⁶ Világosan látszik tehát, hogy ebben az esetben (is) egy többismeretlenes egyenlettel van dolgunk, melyet megoldani csak újabb forrásgyűjtéssel lehetséges. Támpontként szolgálhat a további kutatásokra nézve, hogy az 1629 augusztusában, a gyulafehérvári palotáról készült inventáriumban szerepel a „perceptor haza” (*domus*

¹⁰³ Az erdélyi főkincstartó 41–43.

¹⁰⁴ Bethlen Gábor fejedelmi tárházaira lásd Kiss Erika: „... *derekas Inuentalsnak Regestruma*” – Bethlen Gábor kincstára és kincsei. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai). Szerk. Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüszt-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Kvár 2014. 658–661.

¹⁰⁵ EOE IX. 81. Vö. Kubinyi András: *A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). (Kísérlet az országos és a királyi magánjövdelemléte szétválasztására)*. Levéltári Közlemények 35(1964). 68–97.

¹⁰⁶ Vö. Kiss Erika: „... *derekas Inuentalsnak Regestruma*” uo.

perceptoriae), ahol egy jelentősebb összeg feküdt különféle pénznemekben, vezetője pedig a már többször említett Bálintffy Kristóf főpénztáros volt.¹⁰⁷

A fenti gondolatmenet nem sokban könnyítette meg Debreczeni Tamás pontos elhelyezését a tisztviselői hierarchiában, annyi azonban már most kijelenthető, hogy fejedelmi kincstári főtisztviselő volt, aki szakképzett hivatalnokként és értelmiségiként irányította a rábizott területet.¹⁰⁸ Noha feladata nagy jelentőséggel bírt, de rangban mégiscsak felette állt a főrendhez tartozó *főkomornyik* Mikó Ferenc. Arról sajnos hallgatnak a források, hogy a főpénztáros, hasonlóan Kamuthy Balázs esetéhez, alárendeltje volt-e a prefektusnak, de ismerve Bálintffy Kristóf hivatali pályáját, származását feltételezhetjük, hogy Debreczenihez hasonló rangban állt.¹⁰⁹

A sok kérdőjel és bizonytalanság ellenére kijelenthetjük, hogy Bethlen Gábor nagy léptékű reformot vezetett be a kincstári igazgatás terén, és ehhez hozzájárult még az is, hogy a korábban is közvetlenül a fejedelem alá tartozó számvevői hivatalt átalakította oly módon, hogy egy fő számvevő (*generalis exactor rationum fiscalium*), legalább három segédszámvevő (*exactor coadjutor*) munkáját irányította.¹¹⁰

A jelenleg fellelhető források alapján természetesen nem lehet a bethleni kincstári reformok végső mérlegét megvonni, hiszen az erdélyi igazgatástörténetnek egy olyan területéről van szó, amely még mindig sok felfedezni valót rejt magában. A tanulmány bevezetőjében említett „Szekfü-tételre” visszatérve Debreczeni Tamás példája jól mutatja, hogy a fejedelem tudatosan kereste a gondolkodó, képzett hivatalnokokat, akik segítenek neki nagymérvű elképzeléseinek megvalósításában. Debreczeni Tamás noha még évtizedek múltán is panaszkodott arra, hogy akarata ellenére lett prefektus, becsülettel látta el a feladatát, ezt bizonyítja többek között népszerűtlensége, és az általa viselt poszt ellen hozott országgyűlési törvénycikkelyek sora, melyek közül az egyik azt is kikötötte, hogy hatalmaskodásaiért törvény elé kell állítani.¹¹¹ Bethlen Gábor megbecsülte a tisztviselő munkáját, a prefektus befolyása a fejedelem alattvalói számára is egyértelmű volt. Kolozsvár város vezetése sem véletlenül hívta fel a fejedelmi udvarba küldött követei figyelmét arra, hogy a prefektusnál próbálják meg elérni a városra kirótt gyalogálítási kötelezettség enyhítését.¹¹² A fejedelmi prefektusi tisztség további kutatása a Bethlen-kori kincstári igazgatás differenciáltságának alaposabb megismerésén túl arra is választ adhat, hogy a tisztség a negatív megítélés ellenére hogyan maradt meg a Rákóczi-korban.

¹⁰⁷ MNL OL E szekció, Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara archivuma, Összeírások, Urbaria et conscriptiones (E 156) Registrata fasc. 118. Nr. 2. fol. 2–6.

¹⁰⁸ Szalárdi valószínűleg nem véletlenül hívta „híres-neves, ismeretes jó oeconomus”-nak. Lásd. Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 488.

¹⁰⁹ Ebből a szempontból igen beszédes Bálintffy Kristóf 1623–1624 folyamán viselt címe: *proventuum fiscalium in Transilvania generalis perceptor*, amely párhuzamba állítható Debreczeni titulusával. Lásd Dáné Veronka: *Cubicularius i.m.* 31–34.

¹¹⁰ Dáné Veronka: *Cubicularius i.m.* uo., ill. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása 231.

¹¹¹ EOE IX. 91.

¹¹² EOE VIII. 72–74.

The Management of Treasury During the Bethlen Era

Keywords: princely prefect, Tamás Debreczeni, praefectus absolutus, Principality of Transylvania

We would like to present the Prince's decisions and motivations in connection with treasury through data collected about a new-old fiscal office: that of the *princely prefect*. This research is only in its incipient phase as in presenting this office and its duties we can only refer to the incomplete collection of documents regarding Tamás Debreczeni, a princely prefect. In the sources this fiscal office appears as *praefectus absolutus*, and its most important functions are the following: administration of the estate, administration of the prince's rights and establishing relations with cities and towns of the Principality of Transylvania. This office was created probably after the Hungarian financial administration system. During our research we could identify a new office, that of the treasury prefect, later referred to as treasurer. We can be sure that this latter one was a permanent office beginning from the late Báthory era and that there was a small size administrative personnel in its subordination.